

vara ett "collage" med beståndsdelar från olika håll. "Vi ser det Tidemand meinte vi 'burde' sjå, men kvardag og sanning er det eigenleg ikkje." Men Tidemands bild blev "brukt til noe" säger Nordland och berättar hur den tolkades av en gammal Oslodam, på ett sätt som hade lika lite med verkligheten att göra som tavlan själv.

Om en etnolog skulle ta vid där Elmquist slutar, borde det vara för att studera just masspridningen, mottagandet, brukandet, mytbildningen och anledningen till den empati med vilken Düsseldorf-målarnas tavlor mottogs. Också det komparativa perspektivet kunde därvid komma till användning för att belysa varför Tidemand trots allt kom att betyda så mycket mer i Norge än Nordenberg i Sverige. Jag är övertygad om att det varken berodde på motivall eller konstnärlig kvalitet utan har mera med "folklynnnet" – läs det starkare nationalmedvetandet – i hans eget land att göra.

Medan många nutida doktorsavhandlingar är dagsländor har Ann-Marie Elmquist lagt en grund att bygga vidare på för forskning med nya perspektiv.

Johan Söderberg: Civilisering, marknad och våld i Sverige 1750–1870. En regional analys. Almquist & Wiksell International. Stockholm 1993. 290 s.

Johan Söderbergs undersökning utgår från iakttagelsen att det dödliga våldet i Sverige under äldre tid, 1600-, 1700- och 1800-talet, uppvisar slående variationer mellan olika regioner. I huvudstaden Stockholm, som under Vasatiden var en stad där knivarna satt löst och dråp var vardagsvara, sker en snabb nedgång av detta dödliga våld fram mot mitten av 1700-talet. Även under det kommande seklet, till mitten av 1800-talet, fortsätter nedgången i Stockholm.

Men någon motsvarande nedgång av antalet mord och dråp i övriga Sverige sker inte under perioden 1750–1870. I t.ex. Hallands, Blekinge och Kalmar län sker i stället en påtaglig ökning. Man kan också uttrycka saken så, att Stockholm vid mitten av 1700-talet hade den klart högsta våldsnivån i riket, men att huvudstaden ett sekel senare låg nära genomsnittet, nu fanns det betydligt högre våldsnivåer på andra håll.

Antalet avrättningar minskade mycket kraftigt i Sverige under perioden 1750–1870. Från 1860 verkställdes ytterst få avrättningar. Men den stora nedgången skedde redan på 1700-talet, t.o.m. före Gustav III:s strafflagsreformer. Söderberg visar ut-

vecklingen av antalet avrättningar i relation till befolkningen. Nedgången är i anslutning till det ovan sagda naturligtvis mest påfallande i Stockholm.

Det hade varit intressant att även få utvecklingen av avrättningarna i absoluta tal. I den långsiktiga nedgången 1750–1870 kan man trots allt i Söderbergs diagram (s. 17) se en mindre ökning av antalet avrättade i relation till befolkningen under 1800-talets första hälft. Med tanke på befolkningsökningen under denna tid betyder det att antalet avrättningar i absoluta tal ökade tydligt och klart under perioden. Avrättningen hade ur samhällets synpunkt en avskräckande funktion och den fyllde nog denna funktion även om bara ett begränsat antal avrättningar årligen verkställdes.

Söderberg diskuterar också underklassens "farlighet". Den rättsstatistik han bearbetat lämnar det överraskande resultatet, att andelen brott mot person var vida större bland jordbrukare och tjänstehjon på landet än bland proletära grupper som arbetare, statare och "kringstrykande". Bland städernas arbetare och "kringstrykande" var i stället egendomsbrottsligheten stor. Det är, förmodar Söderberg, denna som givit näring åt uppfattningen om "den farliga underklassen".

En annan form av våld är det som riktas mot den egna personen. Själv mordet ökade dramatiskt i Sverige under perioden 1750–1870. Och här skedde den i särklass största ökningen i Stockholm, där andelen av befolkningen som begick självmord mer än femdubblades. Det skedde också en tydlig ökning i de övriga Mälardalarna och i Norrland men inte alls så mycket i Sydvästsvrige.

De två utvecklingslinjer som Johan Söderberg funnit är alltså för det första en avtagande våldsbrottslighet i Stockholm och en ökning i sydvästra Sverige, och för det andra en växande självmordsfrekvens i nordöstra Sverige och Norrland och en fortsatt låg frekvens i sydvästra Sverige. Det framträder en viktig skillnad mellan landets västra och östra delar, som ropar efter förklaringar.

I polemik mot tidigare forskning (Eva Österberg, Björn Horgby) ser Söderberg inte kollisionen mellan nya kapitalistiska system och den gamla hantverkskulturen, proletarisering eller försämrade kontrollmöjligheter som tillräckliga förklaringar. Det är nämligen just i socialt stratifierade och delvis proletarisierade regioner som våldsfrekvensen sjunker under 1800-talet, inte stiger som man borde ha kunnat vänta sig med dessa förklaringar.

Söderberg anknyter till Gustav Sundbärgs indelning av landet i demografiska huvudområden: Väst, Öst och Nord. Till Väst hörde Värmland och större delen av Dalarna, till Öst fördes Östergöt-

land och södra Norrland. Som särskiljande kriterier pekade Sundbärg särskilt på den låga äktenskapliga fruktsamheten, den högre dödligheten och den högre andelen utomäktenskapliga födselar (den högre "osedligheten") i Öst och den lägre självmordsfrekvensen i Väst. Christer Winberg, som också intresserat sig för skillnaderna mellan Väst och Öst, framhåller särskilt de politiska och religiösa olikheterna: socialdemokratiens starkare ställning i Öst och svagare i Väst och statskyrkans motsatt starkare ställning i Väst och svagare i Öst.

Den högre självmordsfrekvensen i Öst och den högre mord- och dråpfrekvensen i Väst har intressant nog tydliga motsvarigheter i andra länder. I Frankrike är andelen mord och dråp högre i söder medan självmordsfrekvensen är påfallande hög i norr. I Italien återfinns vi samma bild: mord och dråp har höga siffror i Syditalien, på Sicilien och Sardinien, medan självmordssiffrorna är höga i det industriellt utvecklade Norditalien. Det är tydligt att näringsstrukturen och den ekonomiska utvecklingsnivån är en viktig förklarande faktor.

I sin tolkning av dessa regionala olikheter vänder sig alltså Johan Söderberg mot det makt- och kontrollperspektiv, som varit vanligt i tidigare forskning. Det kan knappast förklara den sjunkande våldsnivån i Stockholm under 1700- och 1800-talet, den del av riket där överhetens kontrollmöjligheter varit allra sämst utvecklade. På den västsvenska landsbygden däremot borde myndigheternas möjligheter att utöva social kontroll ha varit relativt goda. Ändå var det här våldsnivån var i kraftigt stigande under den undersökta perioden.

Johan Söderberg anlägger med inspiration från Adam Smith och skotska upplysningsfilosofer ett helt annat perspektiv på problemet. Det är den sociala arbetsdelningen som kan förklara civilisationsutvecklingen. "Tvärtemot vad makt- och kontrollperspektivet skulle implicera är det upplösningen av de traditionella banden mellan människor som är nyckeln till förståelsen av det förlopp som leder till fredligare mellanmänniska relationer" (s. 46). Med tilltagande arbetsdelning möts människor i bredare nätverk, i skiftande roller, som kräver och uppövar skicklighet att bedöma den andres önsningar och särart. Man måste göra sig förstådd av andra människor. Kontakterna blir öppnare och mindre intensiva än i den trånga landsbygdsmiljön, där människor rör sig inom begränsade grupper och påtvingas konformitet. Söderberg påpekar att medan självkontroll och disciplinering enligt Norbert Elias civilisationsteori emanerar från överklassen och sprids till vidare cirklar betonas hos Adam Smith underklassens självverksamhet, en ny moral växer fram för att

man skall kunna hantera en ny verklighet och klara sig i denna.

Viktiga kulturella och mentala olikheter mellan västra och östra Sverige skulle alltså gå tillbaka på regionernas olika involvering i marknadsekonomin. Människorna i Mälardalen och efter bottniska kusten drogs mycket mer in i ett expanderande ekonomiskt nätverk under 1700-talet än deras västsvenska samtida. En motor i denna utveckling anser sig Söderberg finna i bergshanteringen i Bergslagen.

Det som gör Söderbergs arbete så fascinerande att följa för en etnolog är dels att han tar en rad belysande exempel från etnologiska studier och från folkkulturens domäner, men dels och främst att han samtidigt sätter in dessa specialstudier i ett större mönster, som gör de studerade objekternas geografiska utbredning begriplig. Så framstår t.ex. tullkvarnarna som en symbol för det expanderande och marknadsorienterade Sverige. Undantagsystemet framstår som något som utvecklades till en social verböjd, särskilt i västra Sverige, där våld mot föräldrar på undantag inte var ovanligt.

Barnkvävningarna, betydligt vanligare i västra Sverige, var ett av många mått på civilisationsprocessens utveckling. Här vore för övrigt en specialundersökning av förekomster av vaggor i bouppteckningar av stort intresse. Man kunde som arbetshypotes förvänta sig dem som en i huvudsak östsvensk företeelse. Motståndet mot vaccinering och barnmorskor var andra tecken på en större likgiltighet kring barn och liv i Västsverige.

Ett annat mått på civilisationsprocessen var skrivkunnigheten, som var långt mer utbredd i Svealand och särskilt i Stockholm än i Götaland och Norrland. Söderberg finner t.o.m. en talande negativ korrelation mellan skrivkunnighet och kyrksamhet: skrivkunnigheten var minst där kyrkans position var starkast! Färdigheten att skriva tycks helt enkelt ha övats upp där den behövdes mest, nämligen i det ekonomiskt expanderande östra Svealand.

Johan Söderberg refererar sociologen Georg Simmels tolkningar av varför stridigheter utspelar sig i små hårt sammanknutna grupper och menar att det är intressant att se den växande våldsbekängheten i Västsverige i detta ljus. Simmel pekade på de slitningar som uppstår, när man nöts mot varandra tätt och ofta, att likformigheten leder till intolerans mot avvikande och att antagonismen blir särskilt grym, när man väl känner varandra och varandras svaga sidor.

Söderbergs slutsatser är ofta remarkabla. Låt mig anföra några av de viktigaste. Han konstaterar att ökningen av självmorden sker där marknadsut-

vecklingen gått längst, där omflyttningen är störst och där den gammallutherska kyrkans inflytande försvagats. Social närhet och låg kunskapsnivå håller däremot tillbaka självmordsfrekvensen. Självmordsfrekvensens ökning var ett resultat av en accelererad individualisering. Just ifrågasättandet av de traditionella värdena skapade ångestkänslor hos individerna.

Han polemiserar vidare mot uppfattningen, att social polarisering under 1800-talet drev fram ökad brottslighet. I varje fall gäller detta ingalunda den grova brottsligheten, den var tvärtom vanligare i homogena bondbygder.

Söderberg ser således civiliseringen som en följd av den sociala arbetsdelningsprocessen, en utveckling där individen rättade sitt beteende och förändrade sina normer i takt med förändrade yttre villkor i det samhälle i vilket han levde. Söderberg konstaterar: "Kontrasten mellan exempelvis Hilding Pleijels disciplineringsperspektiv, där civiliseringen framstår som en följd av ett vertikalt uppfostringsprojekt lett av överheten, är slående."

Johan Söderbergs bok är ett storartat exempel på en forskning som öppnar nya och oväntade perspektiv med hjälp av välbekant material som ses i ett nytt ljus, med användande av nya teoretiska redskap. Samtidigt är författaren hela tiden nyanterad, sökande och självkritisk.

Mats Hellspong

Solfrid Söderlind: Porträttbruk i Sverige 1840–1865. En funktions- och interaktionsstudie. Diss. English summary. Carlsson Bokförlag. Stockholm 1993. 498 s., ill.

Fascinerad tittar jag på bilderna i Solfrid Söderlinds avhandling "Porträttbruk". Från daguerreotypier och gamla fotografier blickar längesedan döda emot mig, personer som jag känner väl från porträttmåleri: Oskar I, Magnus Brahe, den underköna drottning Josefina, prins Gustav och stackars drottning Lovisa som ser så olycklig ut. Det är lätt att uppfatta dessa bilder som mer "sanna", närmare verkligheten än de offentliga porträtten. Fotobildernas utstrålning och intensitet är på något sätt starkare.

Och jag börjar läsa, fångad av texten som behandlar porträttens funktion och de olika teknikernas plats i samspel och konkurrens. Ty tiden 1840–65 ser daguerreotypin och fotografiet komma och de grafiska teknikerna utvecklas samtidigt som porträtterande i olja och blyerts fortsätter. Det

är en tid av stora sociala förändringar, som bl.a. medförde att porträtt beställdes av allt fler personer, också i nya samhällslager.

Vi får en översikt av konstmarknaden och de porträttstyper som förekom och förf. hävdar bestämt att detta inte var den lågvattenperiod i den svenska konstens historia så som den brukar framställas. Tvärtom fanns både en utställningsverksamhet, en aktiv allmän konstförening, beställare och samlare, om också färre mecenater än tidigare.

Söderlind slår fast att fotografiet inte konkurrerade ut porträttmåleriet. Porträttmålarerna var för många (tidvis 20 i Stockholm) och deras klagan över för få beställningar har tolkats felaktigt. Tvärtom fortsatte porträttmåleriet. Helt lysande är analysen av Fredrik Westins stora Bernadotteska familjebild, nu på Gripsholm. Bilden är en legitimering av den nya dynastin. Karl XIII:s byst bakom Karl Johan, blickar som korsas, händer som sträcks ut, allt pekar på dynastins fortsättning. Den unga Josefina står som en ljusgestalt med barnen i mitten. Desideria, matronalik, kommer in från vänster med prins Oskar (II), men den dynastiska tyngdpunkten ligger i högra bilddelen där Karl Johan står med handen på prins Karls (XV) huvud.

Nu spreds serier av grafiska porträtt av berömda svenskar – alltifrån Buréus och Stjernhielm till Baltzar von Platen – i flera serier i portföljer, bilder som var gjorda efter oljefärgsporträtt. Det var på modet med porträtt i serier. Man kan tänka också på Magnus Brahes porträttsamling av samtida berömda svenskar: militärer, diktare och vetenskapsmän, en samling som nyligen återutställdes på Skokloster som dock inte omnämnes.

Daguerreotypin offentliggjordes i Frankrike 1839. Den 23 december samma år fanns Daguerres tryckta handledning översatt till svenska att köpa i Albert Bonniers boklåda. Sensommaren 1840 visades en utställning av daguerreotypier på Kongl. Museum på Stockholms slott och ett år senare fanns en etablerad daguerreotypist i Stockholm. Introduktionen gick med andra ord rasande snabbt. "Ljusmålning" kallades tekniken i en samtida tidskrift. Till en början var daguerreotypisterna vanligen kringresande, slog sig ner i städerna och annonserade i ortspresen precis som porträttmålarerna gjorde och som porträttfotograferna skulle göra en tid framåt.

Foto med glasplåtar och papperskopior slog ut daguerreotypierna i Sverige omkring 1856, säger förf. Det stora genombrottet kom med porträtten i s.k. visitkortformat, ca 9x6 cm. Det första svenska sådant förf. känner till är av Karl XV i kröningsdräkt 1860. Visitkortporträtten fanns av två slag, dels av offentliga personer, en slags samlarbilder